DISPUTES D'AIGÜES I LLUITA DE BÀNDOLS A LA RIBERA DE SIÓ (1590-1599)

XAVIER TORRES I SANS

Aquest treball aplega alguns episodis d'un seguit de conflictes d'aigües entre dues localitats de la Ribera de Sió —Puigverd i Agramunt— cap a finals del segle XVI. Malauradament, la documentació localitzada no proporciona gaire precisions sobre les modalitats tècniques i socials de l'ús i aprofitament dels recursos hidràulics en aquesta contrada i època. Ofereix prou indicacions, tanmateix, sobre les repercussions d'aquesta mena de conflictes; i la seva incidència en la configuració de les solidaritats i antagonismes locals.[1]

La contrada de Ribera de Sió, a cavall de la plana d'Urgell i els altiplans de la Segarra, i travessada pel riu que li dóna el nom, formava part aleshores de l'anomenat graner de Catalunya; una regió occidental essencialment bladera al centre de la qual era el Pla d'Urgell. Al començament del segle XVII hom calculava, potser amb massa optimisme, que un any bo de l'Urgell, solament, «hincha al Principado para tres». Tot i les expectatives, però, l'Urgell mai no fou una garantia contra la carestia. Un règim de pluges escasses i la pobresa dels recursos fluvials feien les seves collites massa aleatòries o irregulars, tal com no s'estaven de lamentar els contemporanis:

> Es lo pla de Urgell una terra proprissima per a forment... pero lo mal es que no te aygua de reguediu, y la pluja del sel falta sovint en aquella terra... y ayxi pateyx Urgell, y patir ell es causa moltes voltes que pateyx Cathaluña.[2]

De vegades, l'eixut urgellenc assolirà una persistència excepcional, com ara el decenni 1574-1584, quan un seguit ininterromput de males anyades forçaria l'emigració en força indrets: «en nostres temps —escriu el virrei del Principat l'any 1576— han crescut tant les esterilitats y falta d'aygües en dit pla d'Urgell i ribera de Sió que manifestament se veu haver-se despoblades moltes cases...».[3] Aleshores, hom revifarà la idea del canal. Tot i algunes iniciatives periòdiques, la construcció d'una sèquia del Segre per tal de dur l'aigua a l'Urgell, reiteradament, amb l'oposició

1. Les fonts principals d'aquest estudi són un parell de processos judicials sobre la successió de la baronia de Puigverd; i que només reflecteixen els conflictes d'aigües d'una manera parcial i discontínua. N'hem tret, creiem, tot el partit possible, però una recerca sistemàtica hauria de tenir en compte les possibilitats dels fons locals, assenyaladament els arxius de la universitat i vegueria d'Agramunt. Pel que fa a la resta de la documentació utilitzada, vull agrair a Eva Serra la cessió d'uns memorials procedents de l'arxiu patrimonial dels Sentmenat, directament relacionats amb el nostre tema de recerca.

2. Josep IGLÉSIES, «Pere Gil, S.I. (1551-1662) i la seva Geografia de Catalunya», *Quaderns de Geografia*, I, 1949, p. 237. Sobre les expectatives de l'Urgell, Francesc DE GILABERT (1616), *Discurso sobre las obligaciones que los que representan el coraçón de Cataluña tienen*, Lleida, f. 21v.

3. Joan REGLÀ, *Els virreis de Catalunya*, Barcelona, s.d., p. 39. Vegeu, a més, IGLÉSIES (1949), p. 229.

conjuminada dels interessos mercantils barcelonins (massa lligats a les importacions dels blats sicilians); els rendistes del sòl de les regions pobres o de secà; i, en general, de tots els grups lligats a l'especulació de grans.[4]

En una regió potencialment fèrtil, com ara l'Urgell, però caracteritzada per una crònica mancança d'aigua, les disputes locals al voltant de l'aprofitament dels recursos fluvials (també força migrats) degueren ésser ben freqüents.[5] Alguns cops, a més, la rivalitat assolirà el caràcter d'un veritable conflicte armat; tal com s'esdevingué l'any 1599 entre Agramunt i la vila veïna de Puigverd. Discòrdies semblants foren corrents, tanmateix, en d'altres indrets de la Catalunya occidental. El pla de Lleida, una zona de baixes precipitacions, seria un altre escenari característic de les lluites d'aigües. La brega entre la ciutat de Lleida i les comandes santjoanistes d'Alguaire i Corbina al voltant de les sèquies de Pinyana i Fontanat arrencava, si més no, del segle XIV. Una antiguitat similar arrossegaven els conflictes entre la ciutat i els llocs d'Almenar i Alcarràs. En el decurs del segle XVI Lleida féu valer, almenys un parell de cops, el seu privilegi de represàlies per tal de defensar les aigües de la ciutat: el 1549 contra la priora d'Alguaire, i el 1582 contra el lloc d'Almenar -per bé que el virrei, aquest cop, obligaria els paers lleidatans a disgregar els «aplechs de gent armada», i solucionar les diferències per via judicial. Altrament, fins a Lleida arribava, de vegades, el ressó de les lluites d'aigües d'alguns pobles de la ratlla d'Aragó, com ara l'any 1583, quan Montsó i l'Almúnia de Sant Joan, arran d'un litigi d'aigües, «haurian enviat en aquexa ciutat per gent y socorro».[6]

Quan la rivalitat tradicional de les poblacions reforçava, però, diferències d'origen jurisdiccional, tal com passava entre Agramunt i Puigverd, el conflicte d'aigües podia prendre aleshores una fesomia força distinta. Agramunt tornà definitivament al domini reial l'any 1581, després d'un llarg litigi amb la casa de Cardona. Tenia aleshores, segons el testimoni informal d'alguns veïns de la vila, una població de mès de 300 cases, i era cap de vegueria d'ençà la desmembració i desaparició de la vegueria d'Urgell.[7] Cap al final dels anys vuitanta la reiterada reivindicació agramuntina sobre les aigües entre totes dues localitats augurava, llavors, un conflicte de caient decididament antisenyorial; sobretot en una època que la Universitat de Puigverd també pledejava contra el seu senyor per diferències de quísties, onzens i pensions de censals. Les disputes d'aigües distorsionaran, tanmateix, els arrengleraments socials possibles.

4. Sobre l'oposició al canal, Pierre VILAR (1973), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, 4a ed., II, p. 326-328, i Jonh H. ELLIOTT (1966), *La revolta catalana*, Barcelona, p. 53.

5. Vegeu Josep-Joan PIQUER (1981), *La baronia de Vallbona (Notes d'Estudi)*, Lleida, p. 103-107; i Gaspar FELIU, «Algunes ordenacions i plets per les aigües del Corb», a *Estudis sobre Guimera i la Vall del riu Corb* (1983), Grup de Recerques de les Terres de Ponent, vol. 3, p. 47-51.

6. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Cancelleria (ACA. RC.), reg. 4749, f. 272. Les discòrdies tenien un radi d'acció força ampli: «Ajudaba a la parte de Monzón la gente catalana comarcana; a los de Almunia favorecían los ribagorzanos... y los de Barbastro», Henry COCK, «Anales del año ochenta y cinco», a José GARCÍA MERCADAL (1952-62), *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, Madrid, I, p. 1370. Sobre els conflictes de Lleida, ACA. RC., reg. 4749, s/f, (3-12-1582), i Josep LLADONOSA (1972-74), *Història de Lleida*, Tàrrega, I, p. 568-576 i 648-650; II, p. 48-50, 206-214 i 388-391.

7. Sobre la demografia agramuntina, Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Audiència, plets civils (=ACA. AUD.), núm. 3393, f. 46 i 178. A mitjan segle XVI Agramunt tenia un total de 205 focs, Josep IGLÉSIES (1979), *El fogatge de 1553*, Barcelona, I, p. 68. Sobre la jurisdicció d'Agramunt, Ceferí ROCAFORT, *Geografia General de Catalunya*, vol. «Província de Lleida», Barcelona, s.d., p. 236.

El litigi jurisdiccional de Puigverd (1585)

Cap al final del segle XVI la jurisdicció de Puigverd, aleshores una vila de prop d'una cinquantena de focs,[8] era objecte de disputa entre els Alentorn, senyors de Seró i altres llocs de la vegueria d'Agramunt, i els successors de Fernando Mexía i Aimeric. Els Mexía, una família establerta per terres de Castella i Andalusia, eren senyors de Puigverd d'ençà l'any 1540, quan Fernando Mexía, fill del baró de Santofímia (Còrdova), i la seva muller Isabel Aimeric, filla del senyor de Montlleó (vegueria de Cervera), adquiriren en subhasta pública el lloc de Puigverd, amb «tota la jurisdictio civil y criminal, mer i mixto imperi», per 20.000 lliures. A la mort d'Isabel Aimeric, l'any 1546, el seu marit marxaria cap a Granada, on casaria en segones núpcies amb Maria Ponce de León. Senyor de Puigverd restà, aleshores, Fernando Mexía i Aimeric, gentilhome de boca del rei i, com el seu pare, cavaller de l'orde de Santiago.[9]

L'any 1585, la mort sense descendència de Fernando propiciaria, però, algunes intrigues al voltant de la seva successió. Per l'enllaç amb els Aimeric, els Mexía emparentarien successivament amb els barons d'Erill i els Alentorn, senyors de Seró. Les relacions entre totes tres famílies, segons testimonis de tota mena, foren tothora regulars i amistoses. Tanmateix, res no feia preveure que fos Onofre d'Alentorn, precisament, el successor de Mexía a la baronia de Puigverd, tal com s'esdevingué efectivament l'any 1585. Fernando, que morí solter, pensava fer hereu del seu patrimoni català el seu germà Rodrigo o, arribat el cas, la seva germanastra, Maria Mexía Ponce de León.[10] No sabem dir on pararia Rodrigo Mexía l'estiu del 1585, quan Fernando, senyor de Puigverd, caigué greument malalt (Maria s'estava aleshores a Granada, on s'havia casat amb un cavaller italià). Pel contrari, els Alentorn freqüentaven força Fernando en els últims dies de la seva vida. Lluís d'Alentorn, fill d'Onofre, feia visites quotidianes al castell de Puigverd, i tot sembla indicar que els Alentorn aprofitaven els desvaris del moribund («que feye molts moviments de persona fora de juy... (i) non coneixia ningu ans d.alguns deye que eren fantasmes») per tal de forçar un testament favorable. Còmplices de Lluís d'Alentorn (el seu pare era aleshores a les corts de Montsó) haurien estat Francesc Tomàs, un notari d'Agramunt significat en tota mena d'afers dels Alentorn; un metge del mateix lloc; i un barber de Ponts, que hom feia casat amb una germana il·legítima del senyor de Seró. Tots quatre, a última hora, havien entrat a la cambra de Fernando, sense cap altre acompanyament, «y al cap d.una estona isquere(n) los dits de dita cambra y diguere(n): ja tenim hereu». Era Onofre d'Alentorn, el qual, tot seguit, faria senyor de Puigverd el seu fill Lluís.[11]

8 ACA. AUD., núm. 3393, f. 670. El cens del 1553 dóna la xifra de 44 focs, Iglésies (1979), I, p. 68.

9 Sobre els Mexía, i els senyors de Santofímina (o Santa Eufemia) i la Guardia, vegeu Alberto i Arturo García Carraffa (1936), *Diccionario heràldico y genealógico de apellidos españoles y americanos*, t. 55, Salamanca, p. 5-27, tot i no recollir la descendència del matrimoni Mexía - Aimeric, ni esmentar la baronia de Puigverd (hom hi trobarà, però, una Isabel Aimeric, baronessa de Plus (?)). La resta de dades són d'ACA. AUD., núm. 3393: arribada a Barcelona de Fernando Mexía el 1535 per a participar en l'expedició reial contra Tunis i Alger, f. 926 v.; capítols matrimonials, el mateix any, entre Mexía i Isabel Aimeric, f. 894; testament, i traspàs el 1546 d'Isabel, f. 817 i 924v.; compra de Puigverd, f. 974 v. Sobre els Aimeric, senyors de Montlleó, Sant Antolí i Rubinat, vegeu, *Els castells catalans* (1979), VI (II), Barcelona, p. 702 i 710. Pel que fa a Puigverd, la bibliografia catalana no esmenta el senyoriu de Mexía, ni el posterior dels Alentorn.

10. ACA. AUD., núm. 3393, f. 666v. i 1124 (testament de Fernando a 15-2-1571); relacions de Mexía, Erill i Alentorn, f. 4 i 304.

11. ACA. AUD., núm. 3393, f. 664; *fantasmes*, f. 1227v.; parentiu del barber de Ponts, f. 1277; Onofre d'Alentorn es reservà, però, la jurisdicció criminal del lloc de Puigverd, f. 634v.

No coneixem la reacció immediata dels familiars del finat. Rodrigo, germà de Fernando, moriria de pesta a Barcelona l'any 1589. Uns anys després, però, la seva germanastra Maria, afincada a Granada, i el seu marit Daniel Quarteroni es mudaren a Barcelona, i endegaren plet contra els Alentorn per la successió de Puigverd.[12] No sembla pas, altrament, que la maniobra dels Alentorn hagi suscitat cap refús decidit entre els vassalls del lloc. Tal vegada, les conegudes vinculacions entre els Alentorn i els bandolers desanimarien, però, cap iniciativa. Que el testament de Fernando Mexía havia estat falsificat era, si més no, una sospita força estesa; «empero —dirà anys després el rector de Puigverd— en lo temps que los bandolers anave(n) per aquella terra no.s gosave dir».[13] Pel contrari, l'oposició contra el nou senyor de Puigverd va covar-se de bon començament a la vila d'Agramunt, arran de les tradicionals disputes d'Aigües.

Agramunt contra el baró de Puigverd (1590)

Els conflictes d'aigües entre Agramunt i Puigverd s'arrossegaven de feia força temps. Un testimoni del final del segle XVI feia remuntar les baralles fins prop de vint anys enrera, però cal pensar que la rivalitat arrencava de molt abans. El cabal del Sió, massa irregular i tot sovint exigu, multiplicava les ocasions de fricció: si uns anys el Sió no duia aigua, «altres n.i ve r(a)onablement; altres tant pocha que es com si.no n.i vingues; y altres voltes (fa) unes gra(n)s crescudes». En temps de cabal prim, els agramuntins romanien supeditats, més que mai, a les necessitats del lloc de Puigverd, els habitants del qual al·legaren sempre un dret prioritari sobre les aigües del rec:

> que si los de Puigvert no han menester la dita aygua, la deixave(n) anar per la sequia que va en lo terme de Agramunt; empero si los de Puigvert l.an menester tota, o la que han menester prenen, que nungu no·ls y fa contrari.

Puigverd tenia un molí fariner, que prenia l'aigua del riu, però, a més a més, els pagesos del lloc aturaven l'aigua cada diumenge a la sortida del sol, i no tornaven a vessar-la, riu avall, fins que tothom no hagués regat. Això perjudicava, sobretot, l'activitat del molí fariner d'Agramunt, que moltes vegades, tot i tenir blats entretinguts, «lo dit moli no pot molrre per fretura de aygua».[14]

Els agramuntins, doncs, maldaran repetidament per alçar una sèquia o peixera dins el terme de Puigverd i assegurar-se un proveïment regular de l'aigua; però cada temptativa toparia amb la resistència dels veïns del terme. Altrament, la reivindicació dels agramuntins, obligats tot sovint a moldre el seu blat en el molí senyorial de Puigverd, lesionava substancialment els drets del baró del lloc, tal com no s'estava d'exposar el procurador dels Alentorn:

12. No resseguirem pas les vicissituds d'un litigi que, encetat l'any 1593, encara cuejava el 1713, després de múltiples enrevessaments successoris. Els interessats hauran de consultar ACA. AUD., núm. 3393 i 6452. Els Quarteroni eren originaris de Lombardia. Daniel, establert a Granada, era un home de bona posició, però «con la guerra e levantamiento de los moriscos del Reyno de Granada y con otras desgracias e fianzas que hize perdimos mas de 25.000 ducados». Morirà l'any 1602, a Barcelona, i entre els seus marmessors testamentaris hi figuraran Galceran de Cardona, Ramon d'Oms i Francesc d'Erill; Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Joan Pareja, *Plec de testaments, 1583-1609*, núm. 51 (26-6-1602). Testament de Maria, la seva muller, traspassada el 1607, idem, s/núm. (20-2-1609). Mort de Rodrigo Mexía el 1589, ACA. AUD., núm. 3393, f. 639 i 641.

13. ACA. AUD., núm. 3393, f. 660.

14. ACA, AUD., núm. 3393, f. 660.

> lo que fa bo lo lloch de Puigvert y lo fa valer alguna cosa es la commoditat que te de la aygua, de la qual regan lo terme, y no haver en dita vila de Agramunt sino un moli y en aquell tenir poca aygua y pochs dies, com los altres dies la prenguen los de Puigvert per.a regar, y perso haver de esser de acudir al moli que dits senyors tenen en dit lloch de Puigvert...y (si) podien fer [els d'Agramunt] ta(n)ts molins y sequias com los donas gust, perdria lo senyor de Puigvert de las quatre parts de la renda las tres parts ans mes que manco.[15]

En temps de Fernando Mexía i Aimeric, les disputes al voltant de les sèquies de Puigverd foren reiterades. El batlle del terme capturà en diverses ocasions alguns veïns d'Agramunt (entre els quals hi figurava el moliner de la vila) quan provaven d'espatllar la peixera anomenada *dels jueus* (que menava l'aigua cap a Puigverd) i refer la sèquia que els agramuntins havien plantat dins el terme. Algun cop, a més, Agramunt amenaçà d'aixecar sometent «contra don Ferrando y los de Puigvert p(er)què detenie(n) la aygua»; tot i que la iniciativa d'aquesta mena, l'any 1583, fou deturada, a última hora, per la intervenció d'un conegut advocat de Tàrrega, el qual féu de mitjancer. Mexía, però, no hauria estat gaire conciliador:

> no permita Dios —digué a l'advocat— que yo muera en esta tierra, pero siendo servido d.ello, yo le doy mi palabra a fe de cavallero que tengo de dexar heredero d·este mi lugar y hazienda al sr. de Sero para que entienda y trate de otra suerte que yo a estos de Agramu(n)te y vengar mis injurias.

Tot sembla indicar que, en afers d'aigües, Mexía es feia ajudar pels Alentorn, cavallers amb força seguici per aquelles contrades: «que quant lo dit don Ferrando tenie plet y questio ab los de la vila de Agramu(n)t sobre de la aygua, p(er) la qual questio tingue y tenie sovint... molts mals de cap», solia enviar algun dels seus criats a la casa del senyor de Seró per tal que «axi ab son parer y consell com fent·li costats, li valgues y ajudas para (*sic*) contra los de Agramu(n)t». La brega, però, acompanyaria Mexía fins a la sepultura. Quan emmalaltí, l'estiu de 1585, els agramuntins tornaven a porfidiejar; i pretenien alçar altre cop «la pexera que tene(n) en lo terme de Puigverd».[16]

De tota manera, serà en temps dels Alentorn, probablement, quan les disputes entre Agramunt i el baró de Puigverd assoliran una més virulència. Tot i no tenir una notícia prou exacta dels fets, sabem que el moliner d'Agramunt fou capturat altra vegada pel batlle de Puigverd; que un seguit de mútues destrosses de sèquies forçarien la intervenció final del governador de Catalunya; i que, en una data tampoc no especificada, un síndic d'Agramunt anà a parar també a les presons del castell de Puigverd.[17] Cap al final de l'any 1590, però, les tensions eren més fortes que mai. A primers de desembre, els Alentorn havien fet malbé, altre cop, la peixera agramuntina del terme de Puigverd. La presència a la vila d'Agramunt, el dia dels innocents, de Jeroni d'Alentorn, fill del senyor de Seró, desfermaria aleshores una autèntica revolta. Els instigadors de la brega haurien estat, segons el testimoni del mateix Jeroni, els paers i altres homes

15: ACA. AUD., núm. 6452, f. 327. El molí senyorial de Puigverd s'arrendava, els últims anys del segle XVI, per unes 100 quarteres de blat (f. 837-844). La xifra representava, en realitat, entre un 10 % i un 20 % de la renda global del senyor de Puigverd; que oscil·lava, segons els anys i les collites, entre 1200 i 2400 lliures. Els Alentorn, altrament, acusaven també als agramuntins de repetides usurpacions en matèria d'emprius i pastures.

16. ACA. AUD., núm. 3393, f. 304v., 320, 336, 342 i 1132-1133.

17. Presó del síndic, ACA. AUD., núm. 3393, s/f; captura del moliner, ACA. AUD., núm. 6452, f. 119; intervenció del governador, s/f.

principals de la vila, que «amotinaren tot lo poble contra d.ell, de manera que tots es posaren ab armes per.a dampnificar.lo... (i) se possaren tots los del poble a sercar dit don Hieronim per dita vila... y.l enclogueren y assitiaren dins de una casa... volent derrocar les portes y possar.y foch». Calgué la intervenció del veguer d'Agramunt, que arrestà Jeroni i altres dos cavallers que anaven amb ell (Lluís Ortiz, senyor de Concabella, i Climent Castelló, senyor de les Puelles); possiblement (tal com assegurà Jeroni) per salvar-los la vida, únicament. Tot i així, els revoltats forçaren l'empresonament dels cavallers al castell d'Agramunt; i tot seguit el síndic d'Agramunt féu instància contra Alentorn davant de la Reial Audiència. Al començament de 1591 els presoners foren traslladats als càrrecs de Barcelona on, malgrat les protestes d'Alentorn i els seus companys, hi romangueren prop de quatre mesos.[18] El conflicte subsegüent entre Agramunt i els Alentorn era, doncs, previsible. Coincidiria, però, amb un període de dissensions entre el baró de Puigverd i els seus vassalls.

Nyerros i cadells a Agramunt (1590-1593)

Fernando Mexía mai no fou, segurament, un cavaller de gran cabal. Petits barons dels voltants de Puigverd afirmaven «que es pobre cavaller y per tal tingut y reputat... que no te un diner de cosa alguna sino lo que diuen que sa mare li ha deixat de son dot»; i fins això i tot li hauria estat disputat pel seu pare una temporada.[19] Els censals foren, llavors, un recurs freqüent; i ben sovint el lloc de Puigverd en devia d'ésser el principal fermancer. Quan va morir Mexía, el 1585, la Universitat de Puigverd havia pagat per compte del seu senyor un total de 400 lliures; i les primeres discòrdies entre la vila i el seu nou senyor, Lluís d'Alentorn, foren justament per voler recuperar aquests diners. Però Alentorn, a més de no satisfer el deute, demanà tot seguit una quístia anual de 40 lliures i l'onzè de l'arrendament de les herbes del comú —imposicions que els homes de Puigverd asseguraven no haver mai pagat. Al començament dels anys noranta, la resistència al pagament de la quístia, i successives reclamacions sobre els diners dels censals, acabaren amb l'empresonament dels paers locals. L'any 1593 l'afer arribava a l'Audiència:

> Los pobres y miserables pahers del lloch de Puigvert... son greument opprimits y vexats p(er) don Luis Alentorn...[20]

Paral·lelament, el rector de Puigverd pledejava també contra els Alentorn, els quals «li havien robat —assegurava— los blats de uns delmes». La decidida oposició del rector comptava, a més, amb el beneplàcit del bisbe d'Urgell, força amoïnat per les reiterades usurpacions dels Alentorn en matèria de delmes i la passivitat del clergat local, car «no.y havie ningun rector —deia— que

18. Una vívida relació dels fets, ACA. Arxiu de Sentmenat, llig. 1.21. A les corts del 1599 Jeroni d'Alentorn reclamaria una indemnització de 4.000 lliures. En el memorial del greuge féu constar, però, que «aguera mes (e)stimat pagar aquellas de sa bolsa q(ue) no patir tan gran agravi, y axi u judicara qualsevol p(er)sona q(ue) conega a dit don Hieronim y sapia sa noblesa, y rusticitat dels de Agramunt». Ressò dels fets a ACA. AUD., núm. 6452, f. 266: que els d'Agramunt «per ditas questions de la aygua capturaren a dos Geronym»; i ACA. AUD., núm. 3393, f. 396 i 736.

19. ACA. AUD., núm. 3393, f. 825-825v.

20. Plet de Puigverd contra el seu senyor, ACA. AUD., núm. 3730. Disputa dels onzens, ACA, AUD., núm. 3393, f. 205v. Vegeu, a més, apèndix núm. 2 d'aquest treball.

contrafes al sr. de Cero en lo rebre dels delmes». Alguns seguidors dels Alentorn, però, maldaven per foragitar el rector de Puigverd, el qual encoratjava, segons sembla, els vassalls de Lluís d'Alentorn, «suborna(n)t e incitant.los que se unesque(n) y agermane(n) co(n)tra dit señor».[21]

En una època que Puigverd litigava amb el seu senyor, la brega simultània dels agramuntins al voltant de l'aigua, i la lluita subsegüent contra els Alentorn, amenaçava de convertir els greuges particulars de cada localitat en un conflicte general de caràcter antisenyorial. Tanmateix, el joc d'aliances i interessos va rodar de manera prou diferent. D'una banda, la tradicional rivalitat d'aigües entre Puigverd i Agramunt romangué tothora irreductible. Altrament, els Alentorn també tenien els seus partidaris a la vila d'Agramunt. El desenllaç fou, llavors, una lluita local de bàndols singularment violenta.

La composició social dels bàndols agramuntins ens ha pervingut massa defectuosa, però una primera aproximació no revela diferències sensibles de cap mena. Cal fer notar, a més, que totes dues faccions tenien representants en el consell de la vila.[22] Probablement, les rivalitats internes de la prohomenia local han estat la base de les divisions. De tota manera, caldria no negligir la influència del patronatge senyorial en la captació de fidelitats personals de tota condició, fins i tot en un context tan marcadament advers com ara la vila d'Agramunt. Les vicissituds individuals d'alguns caracteritzats seguidors del senyor de Seró són un bon exemple de la formació i eficàcia de les clienteles senyorials. Entre els principals seguidors agramuntins dels Alentorn figuraven, a primer rengle, el notari Francesc Tomàs i el metge Pau Soler, dos dels implicats en la presumible falsificació del testament de Fernando Mexía l'any 1585. Soler era el metge de la casa de Seró, i «molt amich y valedor dels dits nobles don Onoffre y don Luys Alentorn». Del notari Tomàs es deia, també, que era «molt parcial, favoredor y valedor de dits Alentorns», i que quan fou empresonat a Barcelona, inculpat de fautoria de bandolers i resistència contra el veguer d'Agramunt, el senyor de Seró anà personalment «per casa dels jutges d(el) Criminal, y en particular en casa del magch. mr. Mur, relador d(e) dita causa... (i) que lo dit sr. de Sero parlave per dit Thomas y lo afavoriria en traure.l d(e) dita preso». Un ajut similar hauria facilitat l'alliberament de Francesc Guiu, cosí germà de Tomàs, notari de Tàrrega, i empresonat pels mateixos càrrecs.[23]

La naturalesa dels favors era força variada, però. Magí Tarroja, pagès d'Agramunt, i oncle del metge Soler, era un altre dels grans partidaris del senyor de Seró:

> Que en las causas y negosis de la vila de Agramu(n)t ab lo dit sr. de Cero defensa la part de dit señor de Cero y renu(n)tie la propria patria publicame(n)t p(er) carrers y plassas... demostrant esser molt afer(r)at de dit sr. de Cero.

Quan Tarroja, home vingut a menys, fou empresonat per deutes, el senyor de Seró pagà de seguida la seva fiança; i era cosa sabuda «que les obligations... que Magi Terroja te a dit señor de Cero son p(er)que dit Magi Tarroja essent de primer persona que se estave a son pler y rica,

21. ACA. AUD., núm. 3393, f. 249v., 338, 359v., 367v., 400-408v. El rector acabaria per guanyar el plet en una data no especificada, f. 517.

22. Vegeu apèndix núm. 2 d'aquest treball.

23. Tomàs, ACA. AUD., núm. 3393, f. 310, 520, 736-736v. i 1277; Guiu, f. 175 i 395; Soler, f. 503v. i 1277.

es vingut a molta miseria, y de ordinari... se.n anave a menjar y possar sa vida en casa de dit señor». No era l'únic deute, tanmateix. Una vegada que Tarroja tenia raons amb un altre pagès d'Agramunt, el senyor de Seró hauria aplegat prop d'un centenar d'homes, els quals «traguere(n) unas garbas de un tros de terra que estave en questio entre en Comabella... y en Terroja, y les aportare(n) a Puigvert y les batera(n), y... lliurare(n) lo blat a dit Terroja». Bernat Tarroja, fill de Magí, havia obtingut un benefici de l'església de Puigverd per intercessió d'Onofre d'Alentorn, i un altre fill de Magí era, de feia temps, criat de Lluís d'Alentorn. Els Tarroja, però, no eren els únics protegits dels Alentorn a Agramunt. Montserrat Lleonart, un altre pagès de la vila, menava unes terres al lloc d'Aladrell (del senyor de Seró), les quals tenia «a voluntat y arbitre de dit señor sense (e)stablime(n)t ni altre titol necessari, y axi matex es batlle de dit terme». Naturalment, se'l considerava «gran servidor de dit señor de Cero y dels de sa casa, y tota sa vida ho es (e)stat».[24]

Els Alentorn reclutaven seguidors de totes bandes. Un tal Lluís Llobera, del lloc de les Pallargues, rebia blat dels Alentorn en època de dificultats. Bernat Sunyer, natural de Sant Quirze de Besora, «havie mort un home a la sua terra [...] y don Honofre de (A)lentorn lo ha tret de mal»; ara s'estava de criat a casa dels Alentorn. El tràfec de rectories assegurava, a més, la lleialtat del clergat local. Onofre d'Alentorn «ha procurada la rectoria de dit lloch de Cero al dit mº Hieronym Torroella... y es veritat q(ue) dit rector [...] te gran compte y vigilantia a contentar adit señor de Cero p(er)que p(er) la dita bona obra y es obligat». Una devoció semblant conservaria mossèn Barba, nou rector de Rialb.[25]

Cavallers amb força seguici i influència, els Alentorn també sabien fer-se respectar quan calia. La fidelitat, aleshores, era la contrapartida de la coerció:

> Lo dit señor de Cero es persona que p(er) aquestas parts tothom li te molt gran respecte y temor, y es la fama q(ue) en las causas y plets que te axi contra universitats com particulars li es molt facil lo provar son intent ab testimonis p(er) lo respecte que li tenen p(er) assi comuname(n)t.[26]

Jaume Oriola era síndic de Puigverd llavors del plet de la vila contra els Alentorn per l'onzé de les herbes. Però un bon dia el seu fill va tenir una baralla amb un altre home de Puigverd, «y p(er) esta causa es la fama publica y comuna que dit Oriola son pare feye y fa tot quant pot p(er) acontentar dits señors p(er)que no li prenque(n) son fill».[27]

A Agramunt les discòrdies entre el bàndol de la vila i els seguidors dels Alentorn degueren ésser freqüents d'ençà la successió de la baronia de Puigverd, el 1585, i les lluites d'aigües subsegüents. Assoliren una virulència inusitada, però, arran de la persecució i captura, al final

24. Tarroja, ACA. AUD., núm. 3393, f. 166v.-167 i 189v.; Lleonart, f. 166 i 361.

25. Perquè «mº Penyella, qui ere abans rector de Rialb...estant a la preso de Bar(celona) per lo Breu, digue que don Onofre d.Alentorn lo persuadi que renu(n)tias la rectoria en favor de mº Francesch Barba, y que si ho feye que ell lo deffensaria y.l trauria de la preso, y sino que li farian algun affront per algunas baxesas havia fetas en la rectoria de Rialp», ACA. AUD., núm. 3393, f. 131; rector de Seró, f. 167v.; Sunyer, f. 224v.; Llobera, f. 184v.

26. ACA. AUD., núm. 3393, f. 168. Sobre el seguici dels Alentorn, vegeu un exemple, infra, nota 31. Entre la seva parentela hi figuraven els Erill, Sentmenat, Gilabert, Calders... Els Alentorn, a més, desplegaren una notable activitat política al si de les institucions catalanes. Onofre fou diputat del General el trienni 1593-1596; el seu fill Alexandre ho seria els anys 1614-1617. Tot sovint escapçalarien l'oposició contra els representants reials del Principat, vegeu Elliott (1966), p. 47 i 114.

27. ACA. AUD., núm. 3393, f. 190v.-191, 205 i 205 i 215-216.

del 1590, de Jeroni d'Alentorn. Al començament de 1591 l'amenaça de les represàlies del senyor de Seró mantenia encara tota la vila revoltada. Grups d'homes armats feien ronda pels carrers, i la guàrdia de les muralles fou reforçada. Hom denegà l'entrada de cap persona de Puigverd, Seró i altres llocs dels Alentorn; i una llarga temporada la vila romangué amb els portals tancats, tant de dia com de nit, per «por dels bandolers nyerros», les vinculacions dels quals amb els Alentorn eren ben conegudes.[28]

Fou una mala època per als seguidors agramuntins del senyor de Seró, alguns dels quals foren capturats, composats i bandejats per les autoritats de la vila, com ara el notari Francesc Tomàs. Altres marxaren pel seu compte davant l'hostilitat general, com ara Miquel Ricols, un fill del qual havia estat mort per alguns veïns de la vila; o Jaume Brosquet, que havia estat apallissat. És el cas també dels Tarroja, coneguts partidaris dels Alentorn, i que fugiren d'Agramunt «per los agravis que alguns particulars de la pnt. vila los feyen, ab amenasses de bandolers los quals tenien y sustentaven p(er) Agramu(n)t». Tots plegats cercaren refugi a les baronies dels Alentorn, i no tornarien a Agramunt fins a l'any 1594, quan el nou veguer Francesc Joan Ros garantí la seva seguretat personal. L'arribada del veguer Ros originaria, però, la protesta dels paers de la vila, els quals acusarien el representant reial de ser un home de la corda dels Alentorn, i «de la parsalitat y banda de alguns que volen mal als de(l) consell y a la mayor part de la vila».[29]

No coneixem l'evolució de les hostilitats entre Agramunt i el senyor de Seró. Tanmateix, els bandolers *nyerros* arribaren més d'una vegada a les portes de la vila, com ara el dia de Tots Sants de l'any 1591, quan «vinguere(n) la quadrilla dels Nierros y tinguere(n) brega ab los de la vila de Agramunt». Tot sembla indicar, però, que els agramuntins també se serviren diverses vegades de l'ajut dels bandolers de la quadrilla contrària dels *cadells*, tant per refusar les escomeses dels Alentorn com per fer valer les seves pretensions en matèria d'aigües:

> «Los de Agramunt —s'exclamava el procurador del senyor de Puigverd— an comeses grans violenties y fetes grans usurpacions... sobre la mateixa materia de voler.los llevar la aygua... fent venir a la dita vila de Agramunt grans quadrilles de bandolers y recollint.los alli per.a danyar al senyor de Puigvert... y tingueren diverses vegades per dits respectes la quadrilla dels cadells y Ba(t)lle d.Alos que era de dos.cents bandolers.»[30]

28. Els bandolers *nyerros* eren, inicialment, els seguidors armats del senyor de Nyer (Conflent), «que corrompido el vocablo» —escriu el cronista aragonès Blasco de Lanuza— «llaman los nyerros». Participaren a les revoltes de Ribagorça de finals del segle XVI, en favor del duc de Villahermosa, i tot seguit, per terres de Lleida, intervingueren en les bandositats entre els Valls i els Gilabert. Els Alentorn, aleshores, feien costat a Francesc de Gilabert, parent seu, vegeu Xavier TORRES, «Alteracions aragoneses i bandolerisme català: Nyerros i Cadells a les terres de Ponent (1579-1599)», a *Recerques*, núm. 22 (1989), Barcelona, p. 137-154. Les vinculacions entre els Alentorn i els bandolers dataven de força abans, però, i perdurarien encara a començaments del segle XVII, vegeu ELLIOTT (1966), p. 63 i 114, i Lluís M.. SOLER I TEROL (1909), *Perot Roca Guinarda*, Manresa, p. 147 i s. Sobre la situació d'Agramunt el 1591, ACA. AUD., núm. 1459, f. 35v., 65, 85, 140 i ss. i 331v.

29. Plet d'Agramunt contra el veguer Ros, ACA. AUD., núm. 1459. Càrrecs contra Ros, f. 150, 160, 168 i 170v. Bandejats i fugits de la fila, f. 55, 65, 75 i 140. Vegeu, a més, apèndix núm. 3 d'aquest treball.

30. ACA. AUD., núm. 6452, f. 327. El recors dels comuns a les quadrilles per tal de defensar o reivindicar drets d'aigües i pastures no era pas un fet insòlit, segons sembla. Devia d'ésser una pràctica corrent als pobles de l'Aragó, car els diputats del regne, l'any 1579, cregueren oportú de puntualitzar que no n'era, de bandolerisme, «quando algunos se juntassen a deffender derechos de aguas, pacimientos y otras cosas que algunas vezes se offrecen en este Reyno y las permiten los Fueros»; Gregorio COLÁS; José Antonio SALAS (1982), *Aragón en el siglo XVI. ALteraciones*

La participació d'aquestes quadrilles féu que els bàndols agramuntins prenguessin algun cop el nom dels cèlebres bàndols catalans: «entre los particulars de la pnt. vila —deia un mercader cerverí, de pas per Agramunt l'any 1592— y avie moltes parsilitats de nyerros y cadells».[31]

Les rivalitat d'aigües (1599)

Durant l'última dècada del segle XVI, les disputes d'aigües entre Agramunt i Puigverd no conegueren treva, segons sembla. Reforçaren, a més, els lligams entre el senyor de Puigverd i els seus vassalls en una època de discòrdies internes i, alhora, de franca hostilitat entre els Alentorn i la vila d'Agramunt. El conflicte d'aigües del 1599 és un altre exemple de la jerarquia de lleialtats i antagonismes primordials a la baronia de Puigverd.

L'any 1599, la construcció d'un segon molí fariner a la vila d'Agramunt originaria una disputa d'aigües de grans proporcions. A primers de setembre, prop de 300 agramuntins, «molts d.ells armats ab pedrenyals», entraren altre cop al terme de Puigverd, «ab molts carros y altres animals carregats de pedras molt grans de cals y arena, rompe(n)t camps, vinyas, olivers y altres arbres de las heretats dels dits homens de Puigvert, (i) arribats en esta forma a la peixera descarregaren los carros de moltes grans roques y los altres animals de molta cals y arena, y molts mestres pedrapiques que alli tenian començaren a picar dites roques, y altres ab moltas eixadas se posaren a obrir sequies...» Tot seguit, i per tal de defensar la sèquia, els agramuntins feren «diverses trinxeres (i) un fort ab sas travessas y troneras... blasonant que si los senyors de Puigvert y llurs vassalls s.i acostavan los matarie(n)». El rector i altres homes de Puigverd s'adreçaren llavors al senyor de Seró.

Assabentat dels fets, Onofre d'Alentorn mobilitzà tots els seus parents, vassalls i seguidors, fins a completar una força de més de 400 homes; «feu posar tota la gent a punt de guerra»; i tot seguit, «ell davant de tots [...] ab son cavall blanch (i) ab una llansa en la ma», marxaren plegats cap a Puigverd. La brega durà uns quants dies, però la sèquia agramuntina fou arrasada. Les hostilitats s'allargaren, tanmateix, fins a primers de novembre, perquè els agramuntins reberen l'ajut d'alguns llocs del bisbe d'Urgell, com ara Guissona i Sanaüja. Al seu torn, el senyor de Seró cercà reforços per terres del ducat de Cardona i l'abadiat de Solsona. Allò que semblava l'inici d'una conflagració comarcana de considerables proporcions seria finalment aturat per l'arribada dels oficials del governador de Catalunya.[32]

sociales y conflictos políticos, Saragossa. Bandolers *nyerros* contra Agramunt, ACA, AUD., núm. 1459, f. 260v. La quadrilla contrària del batlle d'Alòs, un capitost de la corda de Joan Cadell, senyor d'Arsèguel, tenia un itinerari molt semblant al dels seus contrincants *nyerros*: participació a les revoltes de Ribagorça, a les lluites entre Valls i Gilabert, etc. Havia estat repetidament encalçada pels Alentorn i altres cavallers de la vegueria d'Agramunt, vegeu, supra, nota 27. Un altre exemple de la participació dels bandolers a les disputes d'aigües, Joaquim Sarret i Arbós (1906), *La cèquia de Manresa*, Manresa, p. 130-136, disputes entre Manresa i Santpedor al començament del segle XVII.

31. ACA. AUD., núm. 1459, f. 52 i s. Sobre les lluites de *Nyerros* i *Cadells*, vegeu Xavier Torres (1993), *Nyerros i Cadells: Bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i Edicions Quaderns Crema, Barcelona.

32. ACA. AUD., núm. 6452, f. 304-325. Entre els seguidors d'Onofre d'Alentorn hi figuraven els següents cavallers. Gispert de Pons, senyor de Ribelles i Montsonís (que aportà 10 homes); el seu germà Martí (20); Francesc Villalba, senyor del batlliu de Montmagastre (25); Miquel Sacosta, senyor d'Alentorn (12); Guillem d'Ivorra, carlà de

Conflictes semblants són una prova de la volada potencial dels litigis d'aigües. La radicalització d'aquesta mena de disputes podia menar, en alguns casos, cap a un moviment de caient antisenyorial, tal com succeí a Agramunt l'any 1590. Contràriament, la tradicional rivalitat entre Agramunt i Puigverd suggereix, però, que els antagonismes locals al voltant de l'aprofitament dels recursos naturals destorbaren també, de vegades, una activa solidaritat de classe.

Corbins, santjoanista (10); Lluís Ortiz, senyor de Concabella (10); t. Copons, senyor de la Manresana (10) i Miquel de Caldera, senyor de Segur (6). De Tiurana, i de les baronies dels Alentorn (Rialb, Seró, la Donzell, Puigverd) arribaren prop de 300 homes. A la llarga, però, el segon molí fariner d'Agramunt havia de reeixir: segons un capbreu del 1654 la universitat posseïa aleshores dos molins fariners, ACA. Batllia General, 2a classe, Bb, núm. 5, f. 36v.

Núm. 1

VINCULACIONS FAMILIARS MEXÍA - AIMERIC - ERILL - ALENTORN

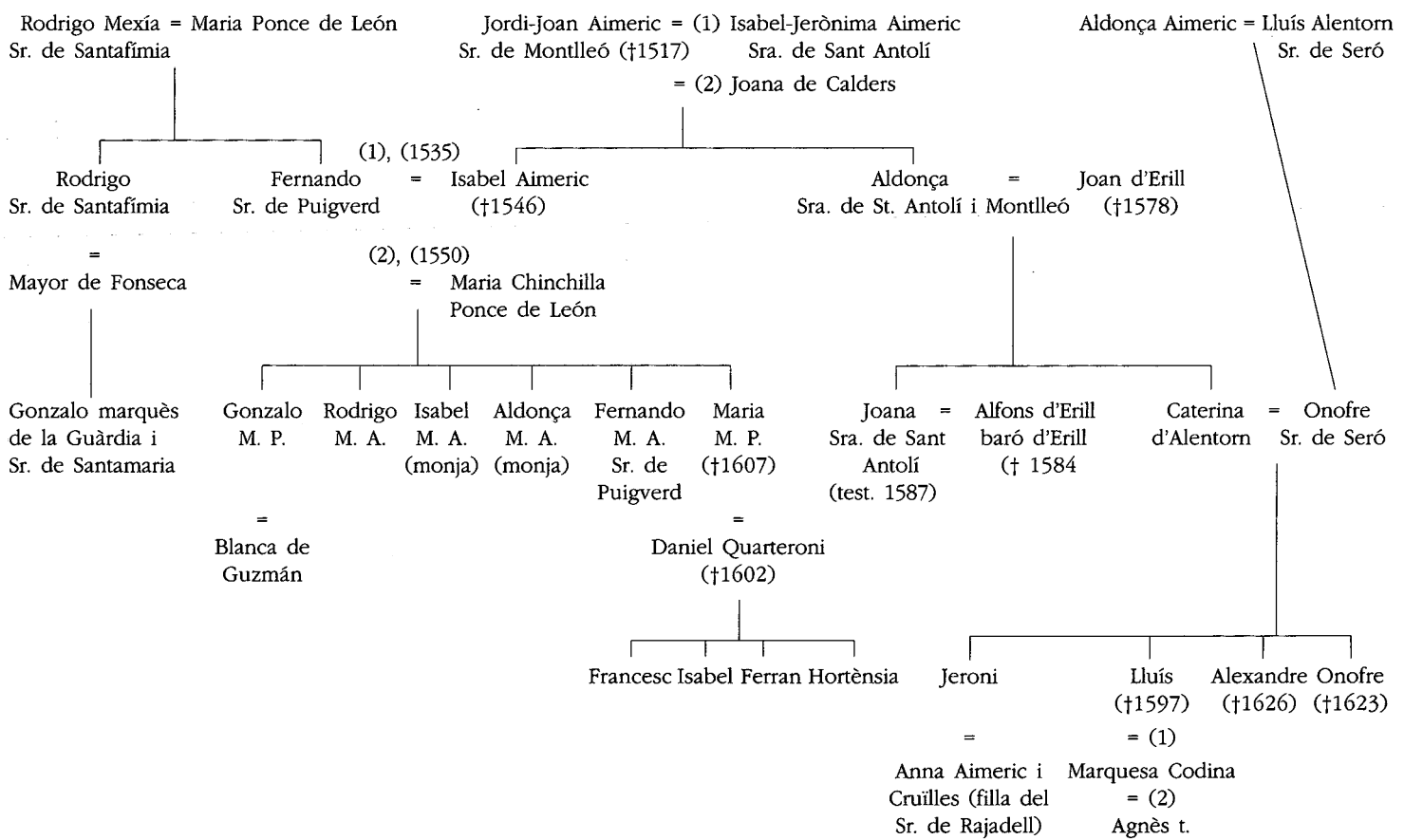

Núm. 2

NYERROS I CADELLS A LA VILA D'AGRAMUNT (1590-1593)

Nyerros

Balaguer, Joan
Brosquet, Jaume; botiguer (*)
Brosquet, Rafael; boter
Castelló, Joan; apotecari
Faneca, Joan; sabater (*)
Faneca, Valentí; pagès (*) (**)
Guiu, Francesc; notari
Ricols, Miquel; pagès (*) (**)
Soler, Pau; metge (**)
Tarroja, Magí; pagès (*)
Tarroja, Joan
Tomàs, Francesc; notari (*) (**)

Cadells

Blasi, Domènec; prevere
Busquets, Agustí; negociant (**)
Canosa, Joan; sabater (**)
Munt, Pere
Roig, Joan (**)
Rossa, Gaspar; forner (**)
Tapioles, Pau
Tapioles, Llorenç; negociant
Torres, Francesc; adroguer

(*) Bandejats o exiliats de la vila
(**) Membres del consell de la vila, segons una acta municipal del 7-VII-1594.
FONT: ACA. AUD, núm. 1459.

Núm. 3

DETALL DE LES DESPESES DEL SENYOR DE PUIGVERD EN LA GUERRA D'AIGÜES DE L'ANY 1599 (DEL 5 DE SETEMBRE AL 17 DE NOVEMBRE DE 1599)

Espies i missatgeries	92 ll.
Minutes notarials	25 ll.
Dietes dels oficials reials que prengueren (ulteriorment) informació sobre el cas	106 ll. 8 s.
A «Mestre Altissen, pintor de Cervera, per tot lo que treballà en la descriptio de la peixera, sèquies y forts»	10 ll.
Municions (pòlvora, metxes...)	13 ll.
Llums (oli, candeles...)	10 ll.
Menjar i provisions per a prop de 400 persones (gra, volateria, bacallà, hortalisses, vi vermell, blanc i claret; carn de porc, i 10 moltons «per a la taula dels cavallers»...)	610 ll. 12 s.
TOTAL	867 ll.

FONT: ACA. AUD, núm. 6.452, s/f.